

Twee soorten Duitsers?

Duitse mijnwerkers in
Nederlandse steenkolen-
mijnen, 1944-1949

Annet Schoot Uiterkamp

Inleiding

Nadat Amerikaanse soldaten vanaf september 1944 Zuid-Limburg hadden bevrijd, ontstond er een grote chaos. Veel was vernield, bruggen, wegen, huizen en fabrieken waren kapot. Er was een tekort aan levensmiddelen en kolen. Er heerste sociale onrust, vooral in de Mijnstreek. Het bevrijde Zuiden kwam onder een Militair Gezag te staan met veel bevoegdheden, zolang de rest van Nederland nog niet was bevrijd en de regering nog in Londen zat. Het leven moest weer op gang komen, maar hoe? Hoe konden de kolen gedolven worden zonder voldoende arbeidskrachten? Een van de problemen was wat te doen met collaborateurs die met de Duitsers hadden samengewerkt. Een oplossing van het kolen- en personeelstekort werd uiteindelijk gevonden in het tewerkstellen van politieke gevangenen in de steenkolenmijnen. In mijn proefschrift *Kolen en kampen* heb ik deze kwestie uitgebreid behandeld.¹ Een andere heikele kwestie vormden Duitsers die vanouds in de Limburgse mijnen werkzaam waren. Konden zij dat wel blijven doen? Het waren toch immers vijanden geweest? Moesten zij niet ontslagen worden en uit het land verdreven? Maar waren die Duitse mijnwerkers wel vijanden? Hoe groot was hun aantal, konden de mijnen wel zonder Duitse arbeidskrachten? Dit artikel concentreert zich op de behandeling van deze Duitsers.

Voorgeschiedenis

Twaalf mijnen produceerden in Nederland steenkolen: de Staatsmijnen Wilhelmina in Terwinselen, Emma in Treebeek, Hendrik in Brunssum en Maurits in Geleen, en de particuliere mijnen Oranje-Nassau Mijnen (ON) met de ON I, II, III en IV rondom Heerlen, de maatschappij Laura & Vereeniging (LV) met de mijnen Laura en Julia in Eygelshoven, de mijn Willem-Sophia (WS) in Spekholzerheide en de Domaniale Mijn (DM) te Kerkrade.² In 1939 leverde Staatsmijnen 61 procent van de gezamenlijke steenkolenproductie, met netto ruim 7,8 miljoen ton kolen. De gezamenlijke particuliere mijnen leverden 5,0 miljoen ton. Tijdens de bezetting bleef de productie tot eind 1943 door Duitse druk redelijk stabiel. Direct na de bevrijding stortte de productie echter in. Installaties waren vernield, personeel liep weg, Duitsers werden ontslagen en er ontstond arbeidsonrust. Werkten kort voor de bevrijding nog 42.887 personen in de mijnen, eind september 1944 was dit gedaald tot 37.186 personen, van wie 21.590 ondergronds. Zo daalde bijvoorbeeld het personeelsbestand van de Domaniale Mijn van 2206 werknemers in 1944 tot 1891 in 1945. De nettoproductie in deze mijn was in het boekjaar 1944/45 minder dan de helft van het jaar daarvoor. Bij de kleinste mijn, de Willem-Sophia produceerde men na de bevrijding in 1944 gemiddeld op een dag slechts 397 ton, terwijl het daarvoor nog gemiddeld 1269 ton

-
- 1 Anna Maria Jozefina Schoot Uiterkamp, *Kolen en kampen. Tewerkstelling van politieke delinquenten in Nederlandse steenkolenmijnen 1945-1958* (Maastricht 2022). De bewerkte handelseditie is ter perse: Annet Schoot Uiterkamp, *Kolen en kampen. Tewerkstelling van politieke delinquenten in Nederlandse steenkolenmijnen 1945-1958*. Maastrandse Monografieën 86 (z.p. 2024).
 - 2 Serge Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965* (Hilversum 2011) 27-40. Zie voor de afzonderlijke mijnen onder meer: Jan Peet en Willibrord Rutten, *Oranje-Nassau Mijnen. Een pionier in de Nederlandse steenkolenmijnbouw 1893-1974* (Amsterdam en Zwolle 2009); Wim Nolten red., *Het wel en wee van L & V. Wetenswaardigheden over de werknemers van de mijnen van Laura & Vereeniging te Eygelshoven (1899-1974)* (Heerlen 2021); Paul Arnold, "Laura en Julia". Een kleine geschiedenis van de Naamloze Vennootschap Laura en Vereeniging', in: Ad Knotter red., *Limburg kolenland. Studies over de geschiedenis van de Limburgse kolenmijnbouw* (Zwolle 2015) 64-101; Frans Pilipiec, *Herinneringen aan de mijn Willem-Sophia* (z.p. 2007); Paul Geilenkirchen, *Van Feierschicht tot vrije zaterdag. De geschiedenis van de N.V. Domaniale Mijn Maatschappij 1925-1966* (Kerkrade 2017).

bedroeg. In de eerste maanden van 1945 schommelde de dagproductie tussen de 396 ton in februari en 500 in april 1945. Ook bij de Oranje-Nassau Mijnen en Laura & Vereeniging daalde het aantal personeelsleden en zakte de productie in. Bij Staatsmijnen was dit eveneens het geval maar in mindere mate. Was dit bedrijf in 1943 nog verantwoordelijk voor 60 procent van de kolenproductie, in 1945 was het percentage geklommen tot 65 procent en bijgevolg het aandeel van de particuliere mijnen gedaald.³

Van ouds werkten veel buitenlanders, mensen met een niet-Nederlandse nationaliteit, in de Nederlandse mijnen, vooral ondergronds. In de opbouwfase ging het daarbij vooral om ervaren Duitse mijnwerkers die afkomstig waren uit de kolenbekkens rond Aken en uit het Ruhrgebied. Tijdens de Eerste Wereldoorlog verminderde hun aandeel sterk omdat Duitsers werden opgeroepen voor het Duitse leger. Na november 1918 keerden de Duitse grensarbeiders echter weer terug.⁴ Een deel van hen vestigde zich blijvend in Zuid-Limburg, bijvoorbeeld door een huwelijk met een Nederlands meisje. In 1930 had 63 procent van de buitenlandse mijnwerkers de Duitse nationaliteit, daarna daalde dat percentage van 56 in 1935 tot 50 in 1940; intussen steeg het percentage overige nationaliteiten van 37 procent in 1930 tot 50 in 1940. Het belang van de inzet van buitenlandse mijnwerkers was daarbij wel gedaald. Bestond 32 procent van de totale mijnbezetting

in 1930 nog uit buitenlanders, tijdens de crisisjaren was dat aandeel bijna gehalveerd tot 16 procent om te eindigen in 9 procent in 1940.⁵ Deze daling werd mede veroorzaakt door het beleid van de mijnmaatschappijen om in slechte tijden de werkgelegenheid voor Nederlanders te behouden ten koste van buitenlanders.⁶

Eerste jaar na de bevrijding

Direct na de bevrijding van het Zuiden in september 1944 werd het Militair Gezag ingesteld. Dat mocht iedereen laten aanhouden, een onderzoek laten instellen en in bewaring nemen. In de eerste chaotische dagen betekende het in de praktijk dat naast NSB'ers en andere collaborateurs ook Rijksduitsers, mensen met de Duitse nationaliteit, werden geïnterneerd. Velen van hen hadden in de mijnen gewerkt, een deel had zich blijvend in de Mijnstreek gevestigd. De Limburgse Militair Commissaris H.J.H. Vullingsh verzette zich eind september 1944 tegen het arresteren van alle Rijksduitsers. In de overvolle kampen was niet genoeg plaats. Hij wilde Duitsers die zich tijdens de bezetting vanuit Nederlands perspectief loyaal hadden gedragen, uitsluiten van internering. In december kwamen er duidelijker richtlijnen.⁷

Voor de Duitse mijnwerkers betekende het einde van de bezetting in veel gevallen niet alleen arrestatie, maar ook definitief ontslag uit de Limburgse mijnen. Duitse grensarbeiders

-
- 3 Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, 44-45, 272-277, bijlagen 2 en 3; Frank van Buren, 'Kolenwinning onder Duitse druk. Productie en arbeidsverhoudingen in de Limburgse mijnen tijdens de bezetting 1940-1944', in: Ad Knotter red., *Limburg kolenland. Studies over de geschiedenis van de Limburgse kolenmijnbouw* (Zwolle 2015) 102-151; *Jaarverslag 1945 Gewestelijk Arbeidsbureau Heerlen* (Heerlen 1946) 24-31; Geilenkirchen, *Van Feierschicht tot vrije zaterdag*, 121; SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 82: 'Note sur le Siège d' Exploitation situé à Spekholzerheide', 4 aug. 1945; Peet en Rutten, *Oranje-Nassau Mijnen*, 227, 231; Arnold, 'Laura en Julia', 90-94.
 - 4 Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, 127-159; 312-322, bijlagen 15-17.
 - 5 *Ibidem*, bijlagen 15-17 en berekening door ASU op basis daarvan. Zie ook: Serge Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers', in: Ad Knotter red., *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012) 98, tabel 4. Langeweg noemt in deze tabel voor 1935 een percentage Duitsers van 55, waarschijnlijk op basis van een andere afronding.
 - 6 Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers', 64-74.
 - 7 *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden verschenen te Londen in het jaar 1943*, nr. D 60, artikel 16; D.C.L. Schoonoord, *Het 'Circus Kruls'. Militair Gezag in Nederland, 1944-1946* (Amsterdam 2011) 211-213, 234; Jan Sintemaartensdijk en Yfke Nijland, *Operatie Black Tulip. De uitzetting van Duitse burgers na de oorlog* (Amsterdam 2009) 42-43.

Prikkeldraadversperring aan de Nederlands en Duitse grens in de Nieuwstraat tussen Kerkrade en Herzogenrath, met achteraan links schachtbok van de Domaniale Mijn in Kerkrade. Na de bevrijding was grensarbeid tussen Duitsland en Nederland niet meer mogelijk, en waren Duitse mijnwerkers niet meer welkom in Nederlandse mijnen. Historisch Centrum Limburg / DSM voorlichtingsdienst (fotografieafdeling), foto 15 februari 1948. Fotocollectie DSM, PR3193. CC BY-NC-SA

kwamen het land niet meer in. Hoewel de Nederlandse regering in Londen nog geen maatregelen had getroffen, liepen de mijnen hier vast op vooruit. De Willem-Sophia ontsloeg met ingang van 17 september 1944, de dag waarop de Spekholzer mijn was bevrijd, al het personeel met de Duitse nationaliteit. Staatsmijnen stelden in oktober aan de gezamenlijke mijnen voor de Rijksduitsers (inclusief Duitse grensarbeiders) met ingang van 18 september te ontslaan. In zeer bijzondere gevallen waren hierop uitzonderingen mogelijk, na advies van de Commissies van Bijstand. Deze waren ingesteld om de schorsingsgronden van collaborateurs te toetsen en adviezen over hen uit te brengen. Alle niet-Duitse buitenlanders, bijvoorbeeld Polen, moesten individueel worden beoordeeld, waarbij ook de commissies werden ingeschakeld.⁸

Terwijl het ontslag van de meeste Duitsers werd voorbereid, werkte mr. E.H. Bisschop Boele, hoofd van de juridische afdeling van de Oranje-Nassau Mijnen (ON), een voorstel uit over de behandeling van 'zgn. bonafide Duitsers'. Hij doelde hierbij alleen op die personen met een Duitse nationaliteit, 'die gedurende den oorlog door hun houding en gedrag daadwerkelijk en ondubbelzinnig getoond hebben met de Nederlandsche zaak te sympathiseren en het Duitse standpunt te verwerpen; die aan allen op hen van Duitse zijde geoeffenden druk hebben weerstand geboden, en die zich aan de daarmee verbonden risico's hebben blootgesteld'. Alle andere Duitsers moesten volgens hem worden 'verwijderd [...] uit de Nederlandsche samenleving en van den Nederlandschen grond. Zij zullen met de rest van het Duitse volk de behandeling hebben

te ondergaan, welke voor dit volk zal zijn weggelegd; men moet hopen en verwachten, dat deze behandeling hard en onverbiddelijk zal zijn'. Als je echter alleen formeel uitging van het begrip nationaliteit, deed je tekort aan de persoonlijke omstandigheden van de 'bonafide' Duitsers en gingen zij een troosteloze toekomst tegemoet. Dat hadden zij niet verdiend. Volgens Bisschop Boele – in zijn nota van 4 november 1944 – moest het mijnbedrijf deze personen in bescherming nemen. Dat was geen kwestie van 'grootmoedigheid, maar van fatsoen'.

Duitsers konden volgens hem hier niet meer geduld worden. Daarom moesten 'goede' Duitsers de gelegenheid krijgen de Nederlandse nationaliteit te verwerven. Uiteraard kon alleen de Nederlandse regering hierover een besluit nemen. Voorlopig zouden de bonafiden alleen moeten verklaren bereid te zijn Nederlander te worden. Als ze dat niet wilden, dan moesten ze weg. De bonafiden moesten anders behandeld worden dan de grote groep Duitsers die op uitwijzing wachtte. Het ging om een hele kleine groep mensen. [...] 'Hetgeen in dit verband onder bona fides is te verstaan is zoo weinig verenigbaar met wat den Duitscher pleegt te kenmerken, dat op andere dan zeldzame uitzonderingen wel niet behoeft te worden gerekend'. Bisschop Boele noemde twaalf personen, die volgens hem voorgedragen konden worden aan de Commissie van Bijstand en de Militaire Commissaris. Ten slotte stelde hij voor het uitgangspunt van de nota te bespreken met de andere mijnen, om te voorkomen dat elke mijn een eigen standpunt hierover zou innemen.⁹

8 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 677, dossiermap 'behoort bij 47': 'Richtlijnen voor ontslag', niet ondertekende doorslag, 1 okt. 1944; 'Brief Directie Staatsmijnen aan de Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg No. 4282 S.Z., Heerlen 9 okt. 1944, Afschrift no. 13643/1944; SHCL, archief GSL, EAN 0702, inv.nr. 2135: 'Order directie ON nr. 78/44 over niet Bonafide personeel', 7 okt. 1944; HCL, archief ON, 1705W, inv.nr. 49, map 1944-1948, volgnr. 31: 'Gewijzigde order no. 78/44, over niet-bonafide personeel', 10 okt. 1944; *Ibidem*, map 1944-1947, 1953, 1958: 'Standpunten verschillende mijnen over aannemen van statelozen', nov.-dec. 1944. Zie ook: Peet en Rutten, *Oranje-Nassau Mijnen*, 227.

9 HCL, archief ON, 17.05W, inv.nr. 49, map 1944-1947, 1953, 1958: 'Nota Bisschop Boele aan directie ON', 4 nov. 1944.

De ON-directie ging akkoord, waarna Bisschop Boele met vertegenwoordigers van Staatsmijnen sprak, die vervolgens hetzelfde standpunt innamen. Hierna werd de nota (zonder de namen van de 12 personen) naar de kleinere ondernemingen Laura & Vereeniging, Domaniale mijn en de Willem-Sophia gestuurd. Alle directies stemden in, maar het leek de ON Mijnen verstandig eerst nog de mening te vragen van majoor C.M.J.A.F. Nicolas, de Militair Commissaris voor de Mijnstreek, voordat ze zouden overgaan tot uitvoeren van de nota.¹⁰ Helaas stemde Nicolas niet in. Hij liet weten dat bij het op gang brengen van het sociaaleconomisch leven in de eerste plaats rekening gehouden moest worden met de belangen van werknemers met een Nederlandse nationaliteit. Hij benadrukte dat het Militair Gezag ‘onder de huidige omstandigheden’ geen risico’s kon nemen met het oog op de openbare veiligheid in de mijnen. Tewerkstellen van Duitsers moest hij voorkomen, ook al zou dit in individuele gevallen onbillijk zijn. Met andere woorden: Nicolas voorzag problemen als Duitsers weer in de mijnen zouden gaan werken. De ON-directie stuurde het antwoord naar alle mijnen en zegde toe nog eens mondeling met Nicolas te overleggen. Het gesprek leidde tot niets. Eind 1944 hadden de gezamenlijke mijnen nog maar vier mensen in dienst die beschikten over de Duitse nationaliteit, tegenover 1706 in 1943. Het is onduidelijk waarom deze vier wel mochten blijven.¹¹

Nadat heel Nederland was bevrijd, bleek Nicolas wel bereid na te gaan welke bonafide Duitsers eventueel weer aan het werk konden binnen de mijnen. Hij ging daarbij in iets andere woorden uit van dezelfde definitie van bonafide Duitser als de november-nota van Bisschop Boele. Sprak de laatste over sympathiseren met ‘de Nederlandsche zaak’, Nicolas sprak over sympathiseren met ‘het Nederlandsche volksbelang’.¹² De bereidheid leidde echter niet tot resultaten, ondanks verzoeken om clementie van mijndirecties.¹³ Dat had natuurlijk van alles te maken met de anti-Duitse stemming in het bevrijde Nederland. Die varieerde van ‘alle Duitsers moeten worden verwijderd’ tot ‘personen van Duitse nationaliteit moeten er uit, behalve zij, die getoond hebben anti-nazi te zijn’.¹⁴ In wezen was dat hetzelfde standpunt als de Limburgse mijnbedrijven al in november 1944 hadden verwoord. Nu was het wachten op landelijke maatregelen. De katholieke minister van Justitie H.A.M.T. Kolfshoten liet in augustus 1945 een nota opstellen, die leidde tot de Vreemdelingencirculaire van oktober in hetzelfde jaar. Op grond van deze regeling konden Duitsers blijven als zij van belang waren voor het land, mits zij zich maar als een ‘oprecht vriend van Nederland’ voor en tijdens de bezetting hadden gedragen. Dat economisch belang zou voor 200 Duitse mijnwerkers kunnen gelden, ze moesten echter wel daarbij aantonen dat ze aan het Nederlands verzet hadden deelgenomen of geen pro-Duitse activiteiten had-

-
- 10 *Ibidem*, inv.nr. 49, map 1944-1948: ‘Copie nota Bisschop Boele, met akkoordverklaring Staatsmijnen’, 4 nov. 1944; Afschrift ‘brief ON aan directies LV, Dom. Mijn en WS’, 9 nov. 1944; ‘Afschrift A.P. 7932 van brief ON aan mil. commissaris’, 23 nov. 1944; map 1944-1947, 1953, 1958: ‘Brief LV aan ON’, 14 nov. 1944; ‘Brief De Groot van WS aan ON’, 17 nov. 1944. Hierop staat met potlood dat ook Dom. Mijnen akkoord gaan.
- 11 *Ibidem*, inv.nr. 49, map 1944-1947, 1953, 1958: ‘Brief Mil. Com. Mijnstreek Nicolas, no.1742 aan directie ON’, 29 nov. 1944; map 1944-1948, ‘Afschrift A.P. 8060 brief directie ON aan de verschillende mijnen’, 1 dec. 1944. Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, 158, 314, 318 en 322.
- 12 *Ibidem*, inv.nr. 49, map 1944-1947, 1953, 1958: ‘Brief nr. 8247/101.211 juridisch ambtenaar Staatsmijnen J. Linthorst aan bedrijfsleiders Staatsmijnen’, 15 mei 1945.
- 13 *Ibidem*, inv.nr. 49, map 1944-1948, diverse stukken, onder meer doorslag van ‘Brief nr. AP 3803 directie ON aan mil. com.’, 11 juni 1945.
- 14 Citaat aangehaald in Sophie Molema, *Wie is de vijand. Operatie Black Tulip* [ondertitel op omslag] (Soesterberg 2018) 16.

den uitgevoerd. Die konden variëren van de Nazivlag uithangen op de verjaardag van Hitler, kinderen naar de Duitse school sturen, tot het in dienst treden bij de Wehrmacht, ook al waren ze daartoe gedwongen. De meeste Duitsers moesten echter het land worden uitgezet. In de praktijk bleek dat erg moeilijk. De uitvoering werd vertraagd omdat de geallieerde bezettingsautoriteiten in Duitsland niet wilden meewerken, en ook in Nederland zelf verzet opkwam.¹⁵

Hoe verder?

Al spoedig na de bevrijding had de Nederlandse regering geconstateerd, dat de kolenproductie niet voldoende op gang kwam. Volgens haar zetten de particuliere mijnmaatschappijen zich niet voldoende in om orde op zaken te stellen. Er moest worden ingegrepen. Ondanks hevige verzet van de maatschappijen werd op 8 juni 1945 een Koninklijk Besluit van 4 mei 1945 van kracht, dat bekend werd als het Buitengewoon Mijnsbesluit. Op grond van dit Besluit werden de vier particuliere maatschappijen die op Nederlands grondgebied kolen dolven onder Beheer van de Staat geplaatst. Als Beheerder werd aangesteld dr. ir. Ch. Th. Groothoff, directeur van Staatsmijnen. Hij voerde vanaf juni 1945 het gezag uit over de N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen, genaamd Oranje-Nassau Mijnen, gevestigd te Heerlen; de N.V. Société Anonyme des Charbonnages réunis Laura & Vereniging, gevestigd te Brussel; De N.V. Nederlandsche Steenkolenmijnen “Willem-Sophia” gevestigd

te Brussel; en de Domaniale Mijn Maatschappij N.V., gevestigd te Kerkrade. De aandeelhouders bleven weliswaar juridisch eigenaar van de steenkolenmijnen, maar de opbrengsten van de kolen vervielen aan de Staat, tegen een nog overeen te komen schadeloosstelling. De directies werden van hun bevoegdheden ontheven, en per maatschappij werd een toezichthouder namens Groothoff aangesteld. Pas in 1949 zou het Beheer worden opgeheven en konden de vier genoemde maatschappijen weer zelfstandig verder.¹⁶

Ook na de onderbeheerstelling was het probleem met de Duitsers niet opgelost. Beheerder Groothoff nam het standpunt van de oorspronkelijke gezamenlijke mijnen over om slechts in enkele zeer bijzondere gevallen, na toetsing en na naturalisatie, ontslagen Duitsers weer te mogen aanstellen. Hij drong aan op spoedige besluitvorming.¹⁷ Ook binnen de Mijn Industrie Raad (MIR), de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie voor het Mijneven met vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers, kwam de kwestie aan de orde. In januari 1946 liet Groothoff aan de MIR weten dat hij naast NSB'ers ‘en dergelijke’ ook in de Mijnstreek woonachtige Duitsers tewerk wilde stellen. De Raad nam het standpunt van de mijnen over. Alleen ‘bonafide-Duitsers’ konden onder voorwaarden eventueel terugkomen, tegen tewerkstelling van andere Duitsers tekenden de leden bezwaar aan. Intussen bleef men maar steggelen over het begrip Duitser, al of niet-bonafide. Daarbij ging het steeds alleen over Duitsers die allang in Zuid-Limburg woonden. Grensarbeid

-
- 15 M.D. Bogaarts, “‘Weg met de moffen’”. De uitwijzing van Duitse ongewenste vreemdelingen uit Nederland na 1945”, in: M.D. Bogaarts, *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945. dl. II. De periode van het kabinet-Beel 3 juli 1946 – 7 augustus 1948, Band C* (’s-Gravenhage 1989), 1734, noot 4: aantal. Zie over de uitzetting ook: Molema, *Wie is de vijand*, passim; Sintemaartensdijk en Nijland, *Operatie Black Tulip*, passim.
- 16 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv. nr. 82: Diverse stukken, onder meer: ‘Doorslag brief minister van Sociale Zaken aan mijn Willem-Sophia’, 9 juni 1945. Annet Schoot Uiterkamp, “‘Voorloopig in alle stilte’”. Tewerkstelling van politieke gevangenen in de mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide (1945-1946)”, in: *Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 62 (2017) 172-173.
- 17 HCL, archief ON, 17.05W, inv.nr. 49, map 1944-1948, onder meer ‘Afschrift brief nr. 952 Groothoff aan min. van verkeer en energie’, 19 okt. 1945.

was niet toegestaan. Uiteindelijk kwam het in de loop van 1946 tot een uitspraak en tot een verordening.¹⁸

Het begrip ‘Duitsers’ werd in de verordening van augustus 1946 in wezen negatief omschreven: het waren personen met een Duitse nationaliteit, die werkten in de Nederlandse mijnen. Met uitzondering van ‘die personen van Duitse nationaliteit, welke blijkens uitspraak van de Revisiecommissie voor het Mijnbedrijf of eene andere, tot zoodanige uitspraak bevoegde, instantie gedurende de bezettingsjaren de juiste houding tegenover de Nederlandsche gemeenschap hebben aangemen’. De uitzondering waren de ‘bonafide Duitsers’, hoewel deze term niet voorkwam in de verordening. De conclusie kan niet anders zijn dan dat in elk geval in de Mijnstreek Duitsers als ‘fout’ werden beschouwd en ook als zodanig behandeld werden! Strikt genomen nam de MIR nog steeds hetzelfde standpunt in als de door Bisschop Boele in november 1944 verwoorde mening. De ‘niet-bonafide’ of ‘foute’ Duitsers hoefden nu alleen niet meer het land uitgezet worden, maar mochten wel in de mijn werken, zij het slechts in een paar mijnen en afgescheiden van de andere mijnwerkers. Ze werden in wezen gelijkgesteld met politieke delinquente mijnwerkers. Een deel van de politieke delinquenten was sinds augustus 1945 aan het werk, Duitsers mochten pas een jaar later

beginnen. Ook in vergelijking met de gewone, vrije arbeiders waren ze slechter af. Ze verdienden tien procent minder loon voor hetzelfde werk, ze mochten geen functie uitoefenen van meesterhouwer of hoger, ze konden niet opgeleid worden tot opzichter, of aanspraak maken op een bevordering, ze hadden geen recht op verlof met behoud van loon of andere extra’s. Uit de hele verordening bleek dat ze als tweedetrangs mijnwerker werden behandeld. Over de *uitzondering*, de ‘bonafide Duitser’ stond niets vermeld in de verordening, hij werd als een normale werknemer behandeld.¹⁹

De niet-bonafide Duitsers (NBD’s), konden in juni 1946 weer aan het werk, maar niet bij hun oorspronkelijke mijn. Uiteraard verzetten de NBD’s zich, ze wilden graag terug naar hun ‘eigen’ mijnen. De mannen kwamen niet opdagen bij de mijnen waar ze moesten werken, ze lieten zich niet keuren, en ze probeerden op alle mogelijke manieren ‘bonafide’ verklaard te worden. Buiten de Mijnstreek sprak men van ‘ontvijanding’ of ‘ontvijandingsverklaring’.²⁰ De niet-bonafiden dienden verzoekschriften in bij de Commissies van Bijstand (een vorm van personeelsvertegenwoordiging) van de eigen mijn, en bij de Revisiecommissie waar ze eventueel in beroep konden gaan. Of ze stuurden brieven naar Beheerder Groothoff en de minister van Justitie. Ze deden dat niet alleen zelf, maar ook burens of oud-collega’s zetten zich

-
- 18 HCL, archief MIR, 07Zo1, inv.nr. 80, map politieke delinquenten I: ‘Stuk MIR nr. 2587/330’, bevat afschrift brief Groothoff 9 jan. 1946 (MIR no. 58/330) en antwoord van MIR, no 309/330 aan hem, 7 febr. 1946; inv.nr. 29A-1, map werkexemplaren notulen MIR 28-12-1945 t/m 30-12-1946: ‘Notulen 13^e t.m. 16^e en 19^e verg.’; SHCL, archief LV, EAN 0950, inv.nr. 120: ‘Doorslag brief nr. 2843 Beheerder aan Rüländ, beheerder LV’, 12 maart 1946.
- 19 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 482: Afschrift ‘Verordening betreffende de arbeidsvoorwaarden van Duitschers, werkzaam in het mijnbedrijf’, vastgesteld in vergadering MIR, 24 aug. 1946. Een eerdere, minder zorgvuldig geformuleerde versie was op 21 juni 1946 vastgesteld. Zie: SHCL, archief LV, EAN 0950, inv.nr. 121: bijlage bij ‘Brief 4207 Beheerder Groothoff aan hoofdbedrijfsingenieur Rüländ, beheerder bij LV’, 27 juni 1946; ‘Brief nr. 5706, Beheerder aan Rüländ’, 17 okt. 1946: de versie van 24 aug. 1946 is goedgekeurd door de minister en afgedrukt in de *Staatscourant* nr. 196 (7 okt.) met een correctie in nr. 198 (9 okt. 1946).
- 20 Zie Maria Ottelina Oprel, *The burden of nationality. Dutch citizenship policies towards German nationals in the aftermath of the Second World War (1944-1967)* (Amsterdam 2020); Marieke Oprel, *Afrekenen met de vijand. Het naoorlogse beleid ten aanzien van Duitsers in Nederland* (Amsterdam 2021) 81: de enige keer dat de term bonafide Duitser valt, en dan ook alleen in verband met de aanvraag van een jonge Duitse mijnwerker.

voor hen in.²¹ In wezen werkten de NBD's gedwongen in de mijnen, ook al gingen ze 'vrijwillig' ondergronds. Immers, als ze niet in de Limburgse mijnen gingen werken, liepen Duitsers het risico te worden opgepakt en over de grens naar Duitsland te worden gezet samen met hun gezin. Velen van hen waren met Nederlandse vrouwen getrouwd en hadden kinderen gekregen. Op 11 september 1946 startte de Nederlandse regering de operatie Black Tulip, om vaart te zetten achter de uitzetting van Rijksduitsers die niet van economisch belang waren voor Nederland. Zij werden opgepakt en naar kamp Mariënbosch bij Nijmegen of Avegoor bij Ellecom overgebracht om daarvandaan uitgezet te worden naar Duitsland. Dat gebeurde ook in Hoensbroek, waar in september 1947 ondanks verzet van burgemeester J.H. Martin, Rijksduitsers werden afgevoerd.²² Het is niet duidelijk hoeveel Duitse mijnwerkers het land werden uitgezet. Volgens Langeweg zullen het er niet veel zijn geweest. Want er werden uitzonderingen gemaakt voor hen 'wier voortgezet verblijf in Nederland noodzakelijk wordt geacht in het algemeen Nederlands belang'.²³ En dat waren mijnwerkers in die tijd zeker. Als niet-bonafide Duitser konden ze aan de slag blijven.

Niet alleen in Limburg, maar in het hele land kwam er in de loop van de jaren verzet tegen de uitzetting van Rijksduitsers. Dit had effect; eind 1948 kwam er een einde aan het massale uitwijzen van Duitsers en werden de kampen Mariënbosch en Avegoor gesloten. Van de ongeveer 17.000 Duitsers die, gezien

Burgemeester J.H. Martin van Hoensbroek (foto 1936). In september 1947 verzette hij zich tevergeefs tegen uitzetting van Rijksduitsers uit zijn gemeente. Historisch Centrum Limburg / Fotograaf onbekend, Rijckheyt Collectie 328-004, nr. 9689. CC BY-NC-SA

hun in Nederlandse ogen eventuele 'foute' verleden tijdens de bezetting, voor uitzetting in aanmerking kwamen, werden er uiteindelijk 3691 uitgewezen.²⁴

Gezien deze langzaam veranderde stemming in Nederland, is het niet verwonderlijk dat de mijnmaatschappijen, die vanaf 1949 niet

-
- 21 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 693, map nr. 179: 'Diverse stukken revisiecommissie Mijnbedrijf', 1945-1948; inv.nr. 1273: 'Verslagen Ringvergaderingen'; inv.nr. 1279, map R 33 t/m 52: 'Diverse brieven aan Ring WS'; SHCL, archief LV, EAN 0950, inv.nr. 123: Brieven van 19 april en 16 mei 1947 (voorbeeld van iemand die een goed woordje doet bij Groothoff en reactie van directie LV daarop); inv.nr. 578, omslag II, E-1 en E-2: 'Diverse brieven'; HCL, archief ON, 17,05W, inv.nr. 49, map 1946-1950: 'Diverse brieven'.
- 22 Marcel Krutzen, 'Burgemeester Martin van Hoensbroek en de Rijksduitsers', in: *Het land van Herle. Historisch tijdschrift voor Parkstad Limburg* 61 (2011) nr. 3, 146; Sintemaartensdijk en Nijland, *Operatie Black Tulip*, 73-74, 99-102. Voorbeelden van in Nederland werkzame Duitse mijnwerkers: Molema, *Wie is de vijand*, 116-118, 140-143. Voorbeelden van gedwongen werk door Duitsers: Wim Nijsten, Jos Bours en Marlies Hautvast, *Mijnwerkers. Verhalen om te onthouden* (Nijmegen 1979) 123-124.
- 23 Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, 159. Citaat uit Sintemaartensdijk en Nijland, *Operatie Black Tulip*, 62.
- 24 Bogaarts, "'Weg met de moffen'", 1722-1732.

Overzicht Oranje-Nassau Mijn II in Schaesberg met de schachten I en II. In deze mijn waren tussen juni 1946 en augustus 1949 niet-bonafide Duitsers ondergronds tewerkgesteld. Historisch Centrum Limburg / DSM voorlichtingsdienst (fotografieafdeling), foto 15 april 1947. Fotocollectie DSM, HI 2702-2333. CC BY-NC-SA

meer onder beheer stonden, en de Mijn Industrie Raad anders over de arbeidsvoorwaarden voor Duitsers gingen denken. Met ingang van 1 januari 1949 werden de meest nadelige arbeidsvoorwaarden voor hen geschrapt. Zo werden ze voortaan niet meer gekort op hun inkomen en mochten ze zelf gaan uitmaken op welke mijn ze wilden werken. De negatieve definitie van Duitser bleef echter bestaan (art.1) en ze kregen geen actief en passief kiesrecht binnen de bedrijfsorganisatie (art.3). Ook konden niet-bonafide Duitsers geen ploegbaas of voorman worden.²⁵ Het is daarom begrijpelijk

dat ook daarna Duitsers nog vroegen om een bonafide verklaring. De Revisiecommissie hield op te bestaan. De MIR nam de functie van deze commissie over.

Aantallen

Over hoeveel Duitse mijnwerkers ging het nu uiteindelijk? In verhouding tot het rumoer dat er omheen ontstond, waren de aantallen minder groot dan je daarbij zou verwachten. Werkten er in juni 1946 169 niet-bonafide Duitsers in de mijnen ON II (12) en III (45), Julia (76) en Domaniale Mijn (36), op 31 december 1946 was dit aantal

25 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 482: 'Verslag vergadering MIR', 6 jan. 1949, 7 en 'Afschrift nr. 24164/1949 van MIR (kenmerk 7170) aan gezamenlijke steenkolenmijnen', 10 jan 1949.

opgelopen tot 324 mannen. In een nota uit 1948 sprak Beheerder Groothoff nog steeds over niet-bonafide Duitsers als hij het over Duitsers had. Eind 1947 waren het er volgens hem 308 en op 17 april 1948 304.²⁶ De niet-bonafiden werkten allemaal ondergronds. Werkten in 1943 nog 1706 Duitsers in Nederlandse mijnen, eind 1944 was dit zoals eerder gezegd, gedaald tot 4. In 1946 was het aantal weer opgelopen tot 357 onder- en bovengrondse personeelsleden, waarna het langzaam opliep tot 480 in 1948 en 900 in 1949.²⁷ Het gaat hierbij alleen om in Nederland wonende Duitsers. Het is onbekend hoeveel hiervan als bonafide Duitser golden.

Slechts incidenteel zijn er gegevens beschikbaar. Zo meldde de directie van de Oranje-Nassau Mijnen dat er op 15 augustus 1948 84 bonafide Duitse arbeiders werkzaam waren op haar vier locaties, en nog zes bonafide Duitse beampten op de ON I en ON III samen. In dezelfde tijd werkten in de ON 85 niet-bonafide Duitse arbeiders, van beampten was geen sprake.²⁸ Officiële cijfers geven misschien een indicatie, aan hoeveel bonafide Duitsers het mijnwerk werd toegestaan. Zie tabel 1.

De sterke toename in 1948 van het vermoedelijke aantal bonafide verklaarde Duitsers is waarschijnlijk te verklaren uit het feit dat er in

Aantal in Nederlandse mijnen ondergronds werkzame Duitsers, ultimo december 1945 – ultimo december 1949				
	A	B	C (A-B)	D
Jaar	Aantal Duitsers	Aantal NBD's	Vermoedelijk aantal bonafide verklaarde Duitsers	Vermoedelijk percentage NBD's op ondergronds werkzame Duitsers
1945	3	?	?	?
1946	336	324	12	96 %
1947	349	320	29	92 %
1948	396	142	254	36 %
1949	720	160*	?	?

Tabel 1 | * Stand op ultimo augustus 1949 | NBD's = Niet-bonafide Duitsers | Tabel samengesteld op basis van cijfers uit Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, bijlage 16 (p. 318) en SHCL, archief GSL, EAN 0702, VN 11384 en VN 11893: Gezamenlijke steenkolenmijnen in Limburg / Nederlands(ch)e Steenkolenmijnen, afd. Statistiek, *Maandcijfers/maandoverzicht der Limburgs(ch)e steenkolenmijnen. Sterkte van het arbeiderspersoneel, dec. 1945 tot en met dec. 1949.*

26 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 127: 'Maandoverzicht Limburgse mijnen juni en dec. 1946: sterkte van het arbeiderspersoneel; NA, centraal archief EZ, 2.06.087, inv.nr. 709: Afschrift 'Nota Beheerder van de Nederlandse steenkolenmijnen over de tewerkstelling van buitenlandse arbeiders in de Nederlandse mijn', 7 mei 1948, 4: aantallen 1948. Groothoff heeft het over 308 op 31 dec. 1947.

27 Getallen op basis van Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, bijlagen 15, 16 en 17.

28 HCL, archief ON Mijnen, 17.05W, inv. nr. 49, map 1946-1950: 'Brief ON (AP 1725) aan Beheerder' met lijst van namen bonafide en niet-bonafide Duitsers, 30 aug. 1948.

1948 een einde kwam aan de operatie Black Tulip. In de praktijk kregen de Duitsers toen gemakkelijker een bonafide verklaring, dan in eerdere jaren.

In welke mijnen Duitsers tewerk werden gesteld en gedurende welke periodes is te zien in tabel 2. Hoewel de meest nadelige arbeidsvoorwaarden per 1 januari 1949 voor hen werden afgeschaft, werden ze nog tot en met

augustus 1949 als aparte groep geregistreerd.²⁹ In ruim drie jaar tijd werkten zij vooral in de particuliere mijnen: in de Oranje-Nassau Mijnen II en III, en in de dicht bij de grens liggende Julia, Domaniale Mijn en de Willem-Sophia. Het gaat daarbij om relatief grote aantallen mannen. Dat valt vooral op bij vergelijking van de aantallen ondergronds werkende politieke delinquenten en de niet-bonafide

Periodes met ondergrondse tewerkstelling van niet-bonafide Duitsers in de verschillende Limburgse steenkolenmijnen, 1946-1949												
Ultimo maand/jaar	Staatsmijnen				Particuliere mijnen							
	Wa	Ea	Hk	Ms	ON I	ON II	ON III	ON IV	La	Ja	DM	WS
06-1946 t/m 07-1946						■	■			■	■	
08-1946 t/m 10-1946	■				■	■	■			■	■	■
11-1946 t/m 08-1947	■					■	■			■	■	■
09-1947	■	■				■	■			■	■	■
10-1947 t/m 05-1948	■	■		■		■	■			■	■	■
06-1948	■	■				■	■			■	■	■
07-1948		■				■	■			■	■	■
08-1948 t/m 09-1948	■	■				■	■			■	■	■
10-1948 t/m 02-1949		■				■	■			■	■	■
03-1949	■	■		■		■	■			■	■	■
04-1949	■	■	■			■	■			■	■	■
05-1949 t/m 08-1949						■	■			■	■	■

Tabel 2 | Wa = Staatsmijn Wilhelmina; Ea = Staatsmijn Emma; Hk = Staatsmijn Hendrik; Ms = Staatsmijn Maurits; ON I - ON IV = Oranje-Nassau Mijnen I-IV; La = mijn Laura en Ja = mijn Julia, beide behorende tot de mijnmaatschappij Laura & Vereeniging; DM = Domaniale Mijn; WS = mijn Willem-Sophia | ■ geeft aan dat in genoemde periode niet-bonafide Duitsers in deze mijnen werkten. | Tabel samengesteld op basis van SHCL, archief GSL, EAN 0702, VN 11384 en VN 11893: Gezamenlijke steenkolenmijnen in Limburg / Nederlands(ch)e Steenkolenmijnen, afd. Statistiek, *Maandcijfers/maandoverzicht der Limburgs(ch)e steenkolenmijnen. Sterkte van het arbeiderspersoneel*, jan. 1945 tot en met dec. 1957.

29 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 482: 'Verslag vergadering MIR', 6 jan. 1949, 7 en 'Afschrift nr. 24164/1949 van MIR (kenmerk 7170) aan gezamenlijke steenkolenmijnen', 10 jan 1949.

Duitsers (NBD's), samen tewerkgesteld genoemd. De NBD's maakten bij de particuliere mijnen tussen de vijftien en ruim twintig procent deel uit van het aantal tewerkgestelden. Een uitschieter was februari 1947 toen in de particuliere mijnen op de 1417 tewerkgestelden 335 niet-bonafide Duitsers waren (23,6 procent).³⁰

Hoe lagen de verhoudingen, als we het percentage niet-bonafide Duitsers berekenen op de formele personeelssterkte? Dit is alleen berekend voor de mijnen waarin de NBD's het meest ondergronds werkten, de Oranje-Nassau Mijn (ON) III, de Julia en de Domaniale Mijn. Dan valt op dat vooral in 1947 de NBD's een welkome aanvulling vormden op het formele ondergrondse personeelsbestand. Bij de ON III liep dat percentage in de maanden juni en juli 1947 zelfs op tot ruim tien procent. Vergeleken met de ON III en de Julia waren de percentages bij de Domaniale Mijn aanzienlijk lager.³¹

Ten slotte zijn de percentages tewerkgestelde politieke delinquenten en die van de niet-bonafide Duitsers berekend op de formele ondergrondse personeelssterkte. Ook deze keer alleen voor de mijnen waar beide groepen het meest werkten tussen juni 1946 en augustus 1949. De politieke gevangenen vormden in deze mijnen een belangrijker aandeel op het personeelsbestand, hoewel in de Julia tot juli 1947 de NBD's een veel groter deel uitmaakten (8,7 respectievelijk 8,3 procent).³²

In tabel 3 zijn de cijfers over de inzet van politieke gevangenen en niet-bonafide Duitsers in de Limburgse mijnen samengevat.

Uit tabel 3 wordt duidelijk dat het inzetten van politieke gevangenen vooral in 1946 en 1947, met een uitloop naar 1948, belangrijk was voor de Limburgse mijnen. De inzet van niet-bonafide Duitsers was minder noodzakelijk. Vanaf 1949 sprak men in de statistieken alleen nog maar van Duitsers.

Aantallen en percentages ondergronds tewerkgestelde politieke delinquenten (PD's) en niet-bonafide Duitsers (NBD's) op totale formele sterkte ondergronds in Limburgse steenkolenmijnen, ultimo 1945 tot en met ultimo 1949						
	A	B	C	D (A+B+C)	E	F
Jaar	Formele sterkte O.G. excl. PD's en NBD's	Aantal PD's	Aantal NBD's	Totale formele sterkte O.G.	% pd's op totale formele sterkte O.G. (D)	% NBD's op totale formele sterkte O.G. (D)
1945	19.919	244	-	20.163	1,2 %	-
1946	21.175	2.486	324	23.985	10,4 %	1,3 %
1947	22.904	2.523	320	25.747	9,8 %	1,2 %
1948	24.192	1.238	142	25.572	4,8 %	0,6 %
1949	26.096	784	-	26.880	2,9 %	-

Tabel 3 | O.G. = ondergronds | Tabel samengesteld op basis van SHCL, archief GSL, EAN 0702, VN 11384 en VN 11893: Gezamenlijke steenkolenmijnen in Limburg / Nederlands(ch)e Steenkolenmijnen, afd. Statistiek, *Maandcijfers/maandoverzicht der Limburgs(ch)e steenkolenmijnen. Sterkte van het arbeiderspersoneel*, ultimo dec. 1945 tot en met ultimo dec. 1949.

30 Zie voor exacte aantallen en percentages Annet Schoot Uiterkamp, *Kolen en kampen*, bijlage 6 en 7.

31 Zie voor exacte aantallen en percentages *Ibidem*, bijlage 8.

32 Zie voor exacte aantallen en percentages *Ibidem*, bijlage 9.

Arbeidsvoorwaarden

In 1946 en 1947 waren overeenkomsten gesloten tussen de Beheerder en het Directoraat voor de Bijzondere Rechtspraak. Dit Directoraat was verantwoordelijk voor de kampen en de daarin verblijvende politieke gevangenen. Een paar zaken vallen op bij vergelijking van de *overeenkomsten* (uit 1946 en 1947) met betrekking tot de tewerkstelling van politieke delinquenten (PD's), met de *verordeningen* (uit 1946 en 1949) over de arbeidsvoorwaarden van Duitsers. In beide gevallen ging het om personen, werkzaam in Limburgse mijnen. Allereerste de globale verschillen. De *overeenkomsten* werden gesloten tussen de Directeur-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging en de Beheerder van de Nederlandse mijnen. De *verordeningen* kwamen tot stand na besluitvorming in de Mijn Industrie Raad, zonder betrokkenheid van het ministerie van Justitie. De minister van Economische zaken moest er wel zijn goedkeuring aan hechten. De *overeenkomsten* waren verder veel uitvoeriger dan de *verordeningen*.³³

Kijken we meer gedetailleerd, dan blijkt dat niet-bonafide Duitsers in veel opzichten gelijkgesteld werden met politieke delinquenten, maar dat ze soms slechter werden behandeld, zoals bijvoorbeeld bij de *lonen*. De PD's kregen hetzelfde loon als vrije mijnwerkers, de NBD's kregen te maken met een korting van tien procent op hun salaris. De tien procent die de

Limburgse mijnen van het loon van niet-bonafide Duitsers aftrokken, behielden de mijnen niet zelf, maar zij stortten de gelden volgens afspraak op de rekening van de Stichting 1940-1945. Deze stichting was in het najaar van 1944 opgericht met als doel verzetsmensen of hun nabestaanden na de bevrijding geestelijk en materieel te ondersteunen, als zij hulp nodig hadden.³⁴ Door het afstaan van een deel van hun loon, zouden Duitsers meehelpen het door het Duitse volk aangerichte leed te verzachten. Het werd op prijs gesteld. De Stichting bedankte de verschillende mijnen, nadat de MIR haar had laten weten dat de geldstroom vanaf 1949 zou ophouden. Ze verzekerde dat zij ernaar zou streven 'slachtoffers, die het verzet ook onder de mijnwerkers en -beambten heeft geëist', te blijven verzorgen.³⁵ Tot eind 1948 had de Stichting bijna f 200.000,- ontvangen. Een gedeelte van de ingehouden gelden, zo'n f 39.000,- was daarnaast afgedragen aan het Algemeen Mijnwerkersfonds als werknemersbijdrage voor de pensioenkas van personeelsleden, die tijdens de bezetting gedwongen niet in de mijnen konden werken.³⁶

Bij andere regelingen werden de PD's en NBD's wel over één kam geschoren. Beide groepen hadden bijvoorbeeld geen recht op punten van de Stichting Mijnwerkers Voorzieningen (SMV), waardoor mijnwerkers buiten de distributie om tussen juli 1945 en

33 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 135: Afschrift 'Overeenkomst betreffende de tewerkstelling van gedetineerden [...]', 24 mei 1946 en Afschrift 'Toelichting tot de voorwaarden bij de tewerkstelling [...]', 3 juni 1946; Afschrift 'Overeenkomst. De Directeur-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging [...] en de Beheerder [...] in aanmerking nemende [...]', 14 febr. 1947 en afschrift 'Bijlage bedoeld in § 3 der overeenkomst betreffende p.d.', [14 febr. 1947]; Afschrift 'Overeenkomst De Minister van Justitie [...] en de Beheerder [...]', 17 sept. 1947; Afschrift 'Bijlage bedoeld in § 3 der overeenkomst betreffende p.g.', [17 sept. 1947]; inv.nr. 482: Afschrift 'Verordening betreffende de arbeidsvoorwaarden van Duitsers, werkzaam in het mijnbedrijf', 24 aug. 1946; Afschrift 'Verordening tot wijziging van de verordening betreffende de arbeidsvoorwaarden van Duitsers, werkzaam in het mijnbedrijf', 6 jan. 1949.

34 SHCL, archief LV, EAN 0950, inv.nr. 121: 'Afschrift brief nr. 2822/610 van MIR aan Beheerder Ned. Steenkolenmijnen', 16 okt. 1946. Zie voor de geschiedenis van de Stichting <https://www.st4045.nl/wie-zijn-wij>, geraadpleegd op 13 november 1923.

35 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr.572: 'Brief Stichting 1940-1945 aan WS', 20 jan. 1949; HCL, archief ON, 17.05W, inv.nr. 49, map 1946-1950: Dezelfde brief, maar dan gericht aan ON.

36 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 482: 'Jaarverslag over 1948' in verslag vergadering MIR, 6 jan. 1949, 4.

augustus 1946 bepaalde schaarse goederen konden kopen.³⁷ Een vergelijkend overzicht van een reeks arbeidsvoorwaarden voor vrije mijnwerkers, politieke delinquenten en niet-bonafide Duitsers is in tabel 4 weergegeven, gevlod door een toelichting.

Een bijzondere vorm van arbeidsvoorwaarden in het mijnbedrijf was het recht op *deputaatkolen*. Dat betekende dat mijnpersoneel, inclusief gepensioneerden, tegen gereduceerde prijs kolen ontvingen. Op hoeveel kolen men kon rekenen was onder meer afhankelijk van het feit of de mijnwerker al dan niet kostwinner was, of gepensioneerd. Soms kregen ook weduwen van oud-mijnwerkers deputaatkolen. Elke mijn had zijn eigen regels rond de levering van deze kolen.³⁸ Politieke gevangenen hadden volgens de overeenkomst uit 1946 geen recht op deputaatkolen, in die van 1947 werden de kolen niet meer vermeld.³⁹ De niet-bonafide Duitsers werden anders behandeld. Zij kregen de helft van de deputaatkolen, die de vrije arbeiders ontvingen. In 1949 kwam aan deze ongelijkheid een einde, bij de wijziging van de verordening over de arbeidsvoorwaarden.⁴⁰

Om de kolenproductie op te voeren werden de mijnwerkers soms aangezet tot vrijwillig overwerk. Daarom werd er ook op 31 augustus 1946, Koninginnedag, vrijwillig doorgewerkt. Normaal zouden de mijnwerkers vrij hebben gehad, met behoud van loon. De opkomst was groot. Achteraf besloot Groothoff iedereen te belonen die die dag gewerkt had. De vrije arbeiders die gewerkt hadden, kregen een *extra uitkering* in de vorm van het verlofloon inclusief de productietoeslag, met andere woorden ze kregen een extra dag uitbetaald. De NBD's en de politieke gevangenen werden van deze extra beloning uitgesloten.⁴¹ Een jaar later was het Beheer al soepeler, in elk geval ten opzichte van gedetineerden. Bij extra-uitkeringen vanaf 1947 ontvingen zij hetzelfde bedrag als vrije mijnwerkers. Bij de NBD's werd tot 1949 steeds de tien procent korting toegepast, op grond van de verordening uit 1946.⁴²

Een belangrijke aanvulling op het loon binnen de mijnbedrijven was de jaarlijkse uitbetaling van de *kerstgratificatie*. In december 1944 gingen de gezamenlijke mijnbedrijven hiertoe over op voorstel van de organisaties van arbeiders en beambten. Volgens hen zou de extra

-
- 37 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 135: 'Toelichting tot de voorwaarden bij de tewerkstelling [...]'; 3 juni 1946, ad Algemene wenken; inv.nr. 482: 'Verordening betreffende de arbeidsvoorwaarden van Duitschers', 24 aug. 1946, art. 4, sub g. Over de SMV: Willibrord Rutten, 'Het thuisfront van de mijnwerker', in: Ad Knotter red., *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012) 395.
- 38 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 681, dossiermap 66: 'Brief directeur centraal distributiekantoor aan alle distributiediensten in provincie Limburg', Vught 4 mei 1945. Zie voor regelingen bij mijn Willem-Sophia: dossiermap 65: Doorslag afd. Personeel, 'Verstrekking van deputaatkolen', 7 maart 1945; dossiermap 63 'Regeling verstrekking van deputaatkolen', 7 aug. 1945. Vanaf 1 juli 1945 ontvingen bij WS weduwen ook kolen.
- 39 *Ibidem*, inv.nr. 135: Afschrift 'Toelichting tot de voorwaarden bij de tewerkstelling van gedetineerden in de Nederlandsche Steenkolenmijnen, 3 juni 1946, ad p.3 algemene wenken; Afschrift: 'Bijlage bedoeld in § 3 der overeenkomst betreffende p.d.' [14 febr. 1947]; Afschrift: 'Bijlage bedoeld in § 3 der overeenkomst betreffende p.g.' [17 sept. 1947]; HCL, archief MIR, 07Z01, inv.nr. 80, map politieke delinquenten I: 'Toelichting tot de voorwaarden bij de tewerkstelling van gedetineerden in de Nederlandsche Steenkolenmijnen.', Heerlen, okt. 1946, ad p.3 algemene wenken.
- 40 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 482: 'Verordening betreffende de arbeidsvoorwaarden van Duitschers', 24 aug. 1946, art. 4, sub f; 'Verordening tot wijziging [...] arbeidsvoorwaarden van Duitschers, werkzaam in het mijnbedrijf', 6 jan. 1949, art.1.
- 41 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 673, dossiermap 25: Aantekeningen van afd. personeel, 4 sept. 1946, op 'Bekendmaking van de Beheerder', 2 sept. 1946.
- 42 SHCL, archief LV, EAN 0950, inv.nr. 123: 'Brief Beheerder no. 9669 aan Rüländ LV, 24 juli 1947 en doorslag 'Bekendmaking', 24 juli 1947; inv.nr. 128: Afschrift 'Brief nr. 13185 Beheerder Groothoff', en 'Bekendmaking extra uitkering 1948', 21 mei 1948; SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 482: 'Verordening betreffende de arbeidsvoorwaarden van Duitschers', 24 aug. 1946, art. 4, sub a; 'Verordening tot wijziging [...] arbeidsvoorwaarden van Duitschers, werkzaam in het mijnbedrijf', 6 jan. 1949, art.1.

Vergelijking van arbeidsvoorwaarden tussen vrije arbeiders, tewerkgestelde politieke delinquenten en niet-bonafide Duitsers in Limburgse mijnen				
Soort	Jaar	Vrij	PD	NBD
Deputaatkolen	1945	ja	nee	-
	1946	ja	nee	1/2 hoeveelheid vrije arbeider
	1947 t/m 1948	ja	onbekend	1/2 hoeveelheid vrije arbeider
	Vanaf 1949	ja	onbekend	= hoeveelheid vrije arbeider
Extra uitkering	31-08-1946	ja	nee	nee
	1947	ja	ja	10% korting
	1948	ja	ja	10% korting
	Vanaf 1949	ja	ja	ja
Gelijk loon	1945	ja	ja	-
	1946-1948	ja	ja	10% korting
	Vanaf 1949	ja	ja	ja
Kerstgratificatie	1944-1945	ja	nee	nee
	1946-1948	ja	2/3 bedrag vrije arbeider	2/3 bedrag vrije arbeider
	Vanaf 1949	ja	2/3 bedrag vrije arbeider	= bedrag vrije arbeider
SMV-bonnen	07-1945 t/m 07-1946	ja	nee	nee
Spek en eieren	02-1947	ja	nee	nee
	03 t/m 06-1947	ja	ja	ja
Tabak	1946	ja	onder voorwaarden	nee, behalve op 19-07-1946
	01 t/m 07-1947	ja	onder voorwaarden	nee
	08-1947 t/m medio 1948	ja	onder voorwaarden	ja

Tabel 4 | Vrij = vrije arbeider; PD's = Politieke delinquent; NBD = niet-bonafide Duitser. | Tabel samengesteld op basis van bronnen in SHCL en HCL. Zie noten bij tekst waarin de diverse arbeidsvoorwaarden worden behandeld.

uitkering een aansporing kunnen zijn om de productie te verhogen. De mijnbedrijven gingen akkoord op voorwaarde dat iedereen nu weer volop aan het werk zou gaan. Iedereen die in dienst was, kwam ervoor in aanmerking, behalve de geschorste personeelsleden.⁴³ Vanaf dat jaar werd de kerstgratificatie jaarlijks toegerekend. Volgens de overeenkomsten van 1947 hadden de politieke gevangenen geen recht op kerstgratificatie ‘tenzij de Beheerder anders beslist’. De Beheerder beschikte goedgunstig en liep er zelfs al op vooruit. Met kerst 1946 kregen de gedetineerden een gratificatie, bestaande uit twee derde van het bedrag dat de vrije arbeiders ontvingen. Sindsdien ontvingen ze jaarlijks de extra-uitkering, maar een derde minder dan de vrije arbeiders.⁴⁴

Ook voor de niet-bonafide Duitsers streek de Beheerder over zijn hart. Vanaf kerst 1946 ontvingen ze dezelfde kerstgratificatie als de gedetineerden, met andere woorden twee derde van wat de vrije arbeiders kregen. Met ingang van Kerstmis 1949 werden de niet-bonafide Duitsers echter bevoorrecht ten opzichte van de gedetineerden. In januari van dat jaar bepaalde de Mijn Industrie Raad dat de niet-bonafide Duitsers gelijk beloond moesten worden als het overige personeel. Zij hadden bijgevolg ook recht op de volledige kerstgratificatie. De MIR had echter niets te zeggen over de beloning van politieke delinquenten. Hun kerstgratificatie bleef beperkt tot de gebruikte

lijke twee derde van het uitgekeerde bedrag.⁴⁵

In verband met hun zware werk ontvingen PD's en NBD's net als de vrije arbeiders extra rantsoenkaarten voor voedsel. De NBD's kregen die zelf in handen, bij de gevangenen werden ze overgedragen aan de kampen die hun maaltijden bereidden.⁴⁶ In 1947 werd de extra rantsoenering uitgebreid met bonnen voor *spek en eieren*. Werden de gevangenen en de NBD's hiervan bij de eerste levering in februari nog uitgezonderd, vanaf 5 maart 1947 hadden ook alle tewerkgestelden recht op een tweewekelijkse verstrekking van een bon voor 1 kg spek en vier bonnen, die elk recht gaven op een ei. Ook deze keer kregen de gevangenen de bonnen niet zelf. In juni werden voor het laatste de bonnen uitgereikt, omdat de rantsoenering hiervan was opgeheven.⁴⁷

Tabak was ten slotte een ander belangrijke arbeidsvoorwaarde. Mijnwerkers kregen soms een extra rantsoen toegewezen. En dat gold ook voor de politieke gevangenen. Vanaf 1 juli 1946 kregen ze voorlopig per maand vijf rantsoenen kerftabak van 20 gram per rantsoen. De gedetineerden kregen de rantsoenen na afloop van de maand. Bij wangedrag kon een rantsoen worden ingetrokken. Tabak werd als een extra stimulans voor mijnwerk gezien. Toen op 19 juli 1946 een dagproductie werd bereikt van 31.000 ton kolen, konden de mijnwerkers rekenen op een extra portie: ondergronders ontvingen één busje Amerikaanse of

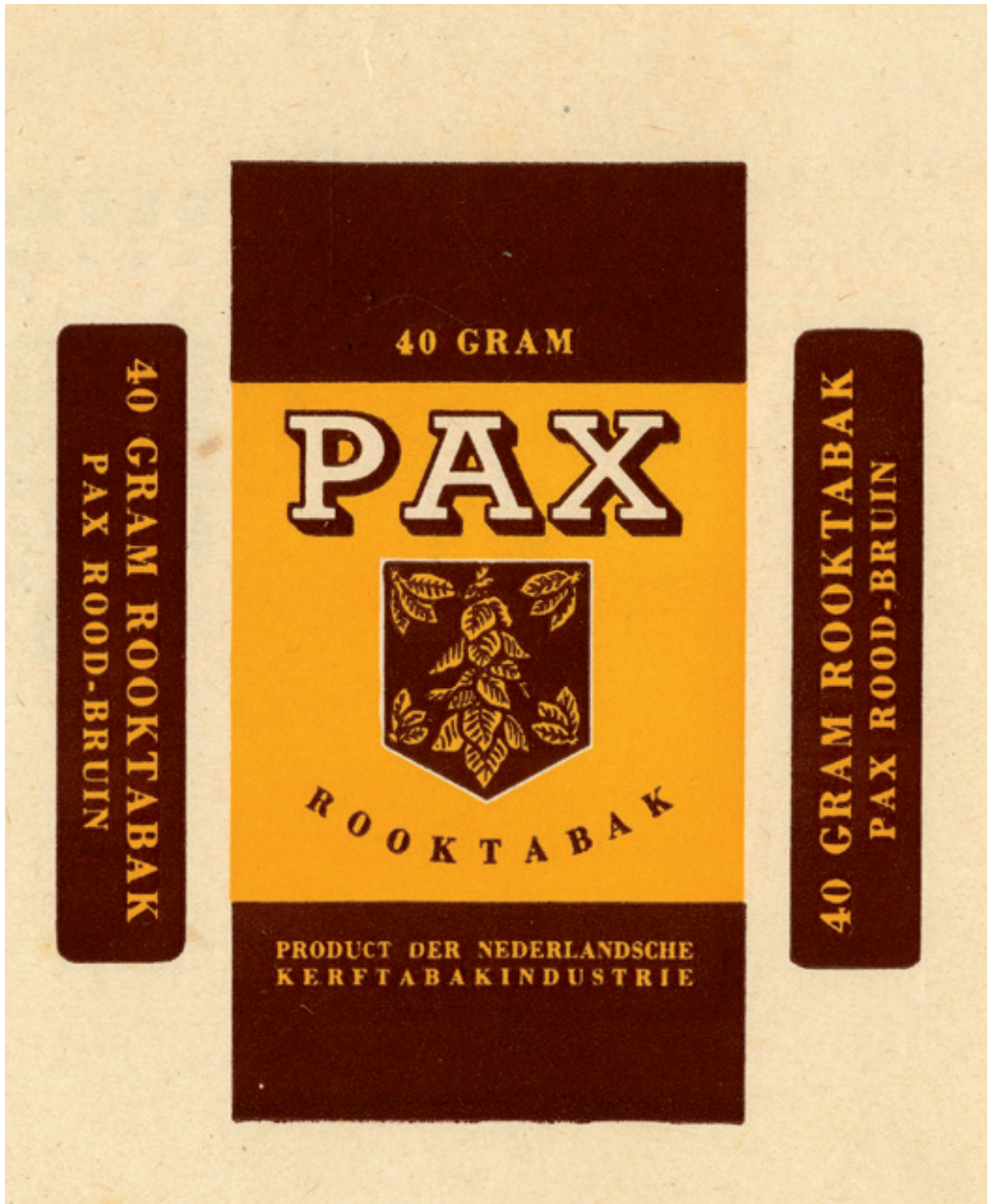
43 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 673, dossiermap 28: 'Bekendmaking Kerstgratificatie', 8 dec. 1944.

44 SHCL, archief Willem-Sophia, EAN 0603, inv.nr. 135: Afschrift: 'Bijlage bedoeld in § 3 der overeenkomst betreffende p.d.' [14 febr. 1947], 4, V, sub F; Afschrift: 'Bijlage bedoeld in § 3 der overeenkomst betreffende p.g.' [17 sept. 1947], 5, V, sub F; inv.nr. 1198: 'Bekendmaking kerstgratificatie', 18 nov. 1946; inv.nr. 673, dossiermap 28; inv.nr.1199-1200; SHCL, archief LV, EAN 0950, inv.nr. 123, 124, 363: 'Correspondentie en bekendmakingen over de kerstgratificatie', 1945-1952.

45 *Ibidem*, verwijzingen naar de bekendmaking over 1946-1948. Zie voor volledige toekenning aan NBD's: SHCL, archief LV, EAN 0950, inv.nr. 363: 'Afschrift nr. 27028/1949 van brief Gezamenlijke steenkolenmijnen in Limburg aan MIR', 27 oktober 1949 en 'brief nr. 8539, MIR aan de mijnen', 8 nov. 1949.

46 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 135: 'Overeenkomst betreffende de tewerkstelling van gedetineerden [...]', 24 mei 1946, art. 15; 'Bijlage [...] overeenkomst betreffende p.d.', [14 febr. 1947, V, sub G; en 'Bijlage [...] overeenkomst betreffende p.g.', [17 sept. 1947], V, sub G; inv.nr. 482: 'Verordening betreffende de arbeidsvoorwaarden van Duitschers', 24 aug. 1946, art.4, sub g.

47 SHCL, archief LV, EAN 0950, inv.nr. 122 en 123: 'Richtlijnen voor 1^e - laatste [tweewekelijkse] verstrekking spek en eieren', 18 febr.-3 juni 1947.

Drukvel voor verpakking van Pax rooktabak van de firma Peletier & Philips in Zaltbommel. Anders dan de tewerkgestelde politieke gevangenen kregen niet-bonafide Duitse mijnwerkers pas vanaf augustus 1947 het recht op een extra rantsoen Pax-tabak. Deze was van mindere kwaliteit dan Engelse of Amerikaanse tabak. Regionaal Archief Rivierenland / Fotograaf onbekend, Toegangsnummer 3006-66

Engelse tabak, bovengronders kregen één pakje Pax-tabak. Deze na de bevrijding door de Nederlandsche Kerftabakindustrie geleverde 'Vrede's tabak was van mindere kwaliteit. Onderscheid moest er blijkbaar wezen. De gedetineerden en niet-bonafide Duitsers werden in deze met hen gelijkgesteld, of ze nu boven- of ondergronder waren. De Beheerder zag deze gift als een vriendelijke geste tegenover de gedetineerden en NBD's. Er kon dan ook geen recht op extra-verstrekkingen aan ontleend worden.⁴⁸

Vanaf 1947 kregen vrije personeelsleden extra hoeveelheden tabak op de bedrijven uitgereikt, waarna de kosten met het loon werden verrekend. In de uitvoeringsregels stond niet op hoeveel men recht had. De politieke delinquenten konden volgens de overeenkomsten uit 1947 geen aanspraak maken op extra tabak, tenzij de Beheerder het toestond. Blijkbaar streek Groothoff over zijn hart, want van begin 1947 tot medio 1948 kregen ook zij extra tabak. Per maand stond in richtlijnen aangegeven op hoeveel ze konden rekenen. Het varieerde van 50 gram shagtabak, al dan niet met vloeï, en 2 pakjes sigaretten tot dezelfde hoeveelheden, maar dan aangevuld met 2 tot 3 porties pruimtabak. Als een van hen willekeurig had verzuimd, met andere woorden niet was komen opdagen, of eerder vertrokken, dan werd er gekort of kreeg men helemaal niets. Van krijgen was trouwens geen sprake, je had recht op de hoeveelheden, maar de kosten werden met

het loon verrekend. Bij deze uitgifte waren de niet-bonafide Duitsers aanvankelijk slechter af dan de politieke delinquenten. De NBD's konden op grond van de verordening van 1946 geen aanspraak maken op tabak. Op 18 augustus 1947 besloot de Mijn Industrie Raad dat zij ook rookwaren op de bedrijven mochten ontvangen en werden ze zelfs hierbij gelijkgesteld met vrije mijnwerkers. Zij waren in tegenstelling tot de politieke gevangene niet aan bepaalde hoeveelheden gebonden en van eventuele strafkorting was geen sprake.⁴⁹

Als we de grote en kleine verschillen tussen de arbeidsvoorwaarden voor politieke gevangenen en de niet-bonafide Duitsers binnen de mijnen overzien, blijken de niet-bonafide Duitsers meestal harder aangepakt te worden dan de politieke delinquenten, vooral op het gebied van het loon, de extra uitkering en het recht op tabak. Bovendien ging men er bij voorbaat vanuit dat de in Nederland wonende en werkende Duitsers 'fout' waren geweest in de oorlog. Zij moesten zelf veel moeite doen om het tegendeel te bewijzen. Alleen op grond van hun nationaliteit werden ze buitengesloten. In 1949 werd een begin gemaakt met de rehabilitatie. De mijnen konden niet zonder Duitsers, bonafide of niet. Vanaf 1948 werden er weer pogingen ondernomen om onder voorwaarden Duitse grensarbeiders aan te trekken. Vooral de mijnmaatschappijen die dicht bij de Duitse grens lagen, de Willem-Sophia, de Domaniale en Laura & Vereniging, deden via de MIR een

48 SHCL, archief LV, EAN 0950, inv.nr. 121: 'Afschrift nr. 16635/1946, van Beheer aan gezamenlijke steenkolenmijnen in Limburg', verstuurd 15 juli 1946; 'Instructie tabaksverstrekking aan gedetineerden'; 'Brief nr. NNM 1242/S.A. van Beheerder aan bedrijfsleiding', 23 juli 1946; HCL, archief ON Mijnen, 17.05W, inv.nr. 49, map 1946-1951,1958: 'Briefwisseling tussen leiding ON Mijnen en Beheer', 31 juli en 9 aug. 1946; SHCL, archief WS, EAN0603, inv.nr. 588 [688], dossiermap 138: 'Instructie tabaksverstrekking aan gedetineerden', 26 aug. 1946 waarbij de administratie rond de tabaksverstrekking iets werd gewijzigd. Zie over Pax-tabak: <https://toebackvaria.nl/tweedewereldoorlog/de-tabaksmerken-beka-en-pax/>, geraadpleegd op 14 november 2023.

49 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 482: 'Verordening betreffende de arbeidsvoorwaarden van Duitsers, werkzaam in het mijnbedrijf', 24 aug. 1946, art. 4, sub g; inv.nr. 135: 'Bijlage [...] overeenkomst betreffende p.d.', [14 febr. 1947, V, sub F en 'Bijlage [...] overeenkomst betreffende p.g.', [17 sept. 1947], V, sub F; SHCL, archief LV, EAN 0950, inv.nr. 122, 123, 128 en HCL, archief Strafgevangenen, 07.A03, inv.nr. 110: 'Richtlijnen voor het verstrekken van rookartikelen op het bedrijf', 'Richtlijnen voor tabaksverstrekking aan ondergrondse gedetineerden', jan. 1947 tot en met juni 1948, en 'Uitvoeringsbepalingen', juni-juli 1948.

Nederlandse en Duitse douaniers aan de grens in de Nieuwstraat tussen Kerkrade en Herzogenrath. Vanaf eind 1949 kwam grensarbeid vanuit Duitsland naar Nederland weer langzaam op gang. Historisch Centrum Limburg / DSM voorlichtingsdienst (fotografieafdeling), foto 15 februari 1948. Fotocollectie DSM, PR3194. CC BY-NC-SA

beroep op minister van Economische zaken J.R.M. van den Brink. Deze hield de kwestie aan. Het lag allemaal nog veel te gevoelig. Vanaf eind 1949 kwam de grensarbeid vanuit Duitsland naar Limburg weer langzaam op gang.⁵⁰

Conclusie

In dit artikel heb ik op grond van archiefonderzoek duidelijk gemaakt dat Duitse personeelsleden bij de Nederlandse steenkolenmijnen direct na de bevrijding in 1944 werden ontslagen. Dit betrof alleen in Limburg wonende Rijksduitsers, personen met een Duitse nationaliteit; grensarbeid was so wie so niet meer toegestaan. Kampend met personeelstekort probeerden de directies echter al snel weer de ontslagen personen opnieuw aan het werk te krijgen. Dat lukte pas vanaf medio 1946 en niet zonder de nodige strubbelingen. Men maakte een onderscheid tussen 'bonafide' en 'niet-bonafide' Duitsers. Laatstgenoemden mochten niet terug naar hun oorspronkelijke mijn en kwamen terecht in een beperkt aantal mijnen, in afzonderlijke pijlers, afgescheiden van de Nederlandse arbeiders. Het ontstane rumoer in aanmerking genomen, was het aantal Duitsers dat tijdens de eerste jaren na de bevrijding in de mijnen werkte, niet bijzonder hoog.

In vergelijking met tewerkgestelde politieke gevangenen werden Duitsers slechter behandeld. Zij ontvingen tien procent minder loon en hadden aanvankelijk ook geen recht op tabaksbonnen. In de loop van 1949 werd de situatie genormaliseerd en werden Duitsers in een aantal opzichten weer als gewone medewerkers behandeld. Ook kwam grensarbeid mondjes-

maat op gang. Of vrije mijnwerkers zich heftig verzet hebben tegen het opnieuw in dienst nemen van Duitsers vanaf 1946 is niet onderzocht, echte aanwijzingen daartoe ben ik echter niet tegengekomen.

Uit recent onderzoek blijkt dat vanaf 1933 grote weerstand was gegroeid tegenover het nieuwe nationaalsocialistische Duitsland. Veel van de sympathie voor de Duitse burens werd daardoor verspeeld.⁵¹ Na de oorlog prevaleerde aanvankelijk het verlangen Duitsland te straffen voor het aangedane leed. Weldra kwam echter vooral in de grensstreken het besef op, dat men hoe dan ook weer op de gebruikelijke manier met elkaar moest kunnen omgaan. Brauer onderzocht de 'herstart' in de grensstreek tussen Nijmegen en Kleef.⁵² Vermoedelijk is het in de Nederlands-Duitse Mijnstreek niet veel anders gegaan. Naar alle waarschijnlijkheid werden Duitsers weer als vertrouwde kompels geaccepteerd. Nederlandse mijnwerkers waren van ouds immers gewend geweest met hen samen te werken. Onder de grond lijkt de 'ontvijanding' sneller te zijn verlopen dan erboven.

50 SHCL, archief WS, EAN 0603, inv.nr. 101: 'Doorslag rapport De Groot aan Beheerder', 14 mei 1948; inv.nr. 482: 'Verslag verg. MIR', 22 febr. 1949; inv.nr. 1273: 'Verslagen vergadering Ring WS', 14 sept. 1949 en 15 febr. 1950; NA, centraal archief EZ, 2.06.087, inv.nr. 705: 'correspondentie met minister', april-juni 1949.

51 Jan Brauer, *Over de grens. De sociaal-politieke dynamiek in de Nederlands-Duitse grensregio's, 1930-1940* (Hilversum 2022) 287.

52 *Ibidem*, 292-295.

Archieven

- Historisch Centrum Limburg (HCL), Maastricht
 - HCL, Archief Mijn Industrie Raad (MIR), 1946-1976, 07.Z01 (HCL, archief MIR, 07.Z01).
 - HCL, Archief Oranje-Nassau Mijnen. Oorlogstijd en na-oorlogstijd, 1936-1966, 17.05W (HCL, archief ON, 17.05W).
- Nationaal Archief (NA), Den Haag
 - NA, Centraal archief van het Ministerie van Economische Zaken, (1906) 1944-1965 (1975), 2.06.087 (NA, centraal archief EZ, 2.06.087).
- Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (SHCL), Maastricht
 - SHCL, Archief NV Laura & Vereeniging te Eygelshoven, (1877) 1899-1998, EAN_0950 (SHCL, archief LV, EAN 0950).
 - SHCL, Archief NV Nederlandse Steenkolenmijn Willem-Sophia / Société Anonyme des Charbonnages Néerlandais Willem-Sophia te Spekholzerheide, 1898-1979, EAN_0603 (SHCL, archief WS, EAN 0603). Bij de afsluiting van mijn onderzoek was dit archief nog niet volledig geinventariseerd. De inventarisnummers waarnaar ik verwijst, kunnen afwijken van de definitieve inventaris.
 - SHCL, Archief Vereniging De Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg (GSL), voorheen Vereniging tot behartiging van de belangen der Limburgsche Mijnindustrie te Heerlen, 1904-1975, EAN_0702 (SHCL, archief GSL, EAN 0702).

Bibliografie

- Arnold, Paul, "‘Laura en Julia’". Een kleine geschiedenis van de Naamloze Vennootschap Laura en Vereeniging’, in: Ad Knotter red., *Limburg kolenland. Studies over de geschiedenis van de Limburgse kolenmijnbouw* (Zwolle 2015) 64-101.
- Bogaarts, M.D., "‘Weg met de moffen’". De uitwijzing van Duitse ongewenste vreemdelingen uit Nederland na 1945’, in: M.D. Bogaarts, *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945. dl. II. De periode van het kabinet-Beel 3 juli 1946 – 7 augustus 1948, Band C* (’s-Gravenhage 1989) 1716-1739.
- Brauer, Jan, *Over de grens. De sociaal-politieke dynamiek in de Nederlands-Duitse grensregio’s, 1930-1940* (Hilversum 2022).
- Buren, Frank van, 'Kolenwinning onder Duitse druk. Productie en arbeidsverhoudingen in de Limburgse mijnen tijdens de bezetting 1940-1944', in: Ad Knotter red., *Limburg kolenland. Studies over de geschiedenis van de Limburgse kolenmijnbouw* (Zwolle 2015) 102-151.
- Geilenkirchen, Paul, *Van Feierschicht tot vrije zaterdag. De geschiedenis van de N.V. Domaniale Mijn Maatschappij 1925-1966* (Kerkrade 2017).
- *Jaarverslag 1945 Gewestelijk Arbeidsbureau Heerlen* (Heerlen 1946).
- Knotter, Ad red., *Limburg kolenland. Studies over de geschiedenis van de Limburgse kolenmijnbouw* (Zwolle 2015).
- Knotter, Ad red., *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012).

- Krutzen, Marcel, 'Burgemeester Martin van Hoensbroek en de Rijksduitsers', in: *Het land van Herle. Historisch tijdschrift voor Parkstad Limburg* 61 (2011) nr. 3, 139-150.
- Langeweg, Serge, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965*. Maaslandse Monografieën 75 (Hilversum 2011).
- Langeweg, Serge, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers', in: Ad Knotter red., *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012) 54-98.
- Molema, Sophie, *Wie is de vijand. Operatie Black Tulip* [ondertitel op omslag] (Soesterberg 2018).
- Nijsten, Wim, Jos Bours en Marlies Hautvast, *Mijnwerkers. Verhalen om te onthouden*. Boek van de arbeid 1; LINK-paperback 15 (Nijmegen 1979).
- Nolten, Wim, red., *Het wel en wee van L & V. Wetenswaardigheden over de werknemers van de mijnen van Laura & Vereeniging te Eygelshoven (1899-1974)*. Historische Reeks Parkstad Limburg 15 (Heerlen 2021).
- Oprel, Maria Ottelina, *The burden of nationality. Dutch citizenship policies towards German nationals in the aftermath of the Second World War (1944-1967)*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam (Amsterdam 2020).
- Oprel, Marieke, *Afrekenen met de vijand. Het naoorlogse beleid ten aanzien van Duitsers in Nederland* (Amsterdam 2021).
- Peet, Jan en Willibrord Rutten, *Oranje-Nassau Mijnen. Een pionier in de Nederlandse steenkolenmijnbouw 1893-1974* (Amsterdam en Zwolle 2009).
- Pilipiec, Frans, *Herinneringen aan de mijn Willem-Sophia* (z.p. 2007).
- Rutten, Willibrord, 'Het thuisfront van de mijnwerker', in: Ad Knotter red., *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012), 388-424.
- Schoonoord, D.C.L., *Het 'Circus Kruls'. Militair Gezag in Nederland, 1944-1946* (Amsterdam 2011).
- Schoot Uiterkamp, Anna Maria Jozefina, *Kolen en kampen. Tewerkstelling van politieke delinquenten in Nederlandse steenkolenmijnen 1945-1958*. Proefschrift Universiteit Maastricht (Maastricht 2022).
- Schoot Uiterkamp, Annet, *Kolen en kampen. Tewerkstelling van politieke delinquenten in Nederlandse steenkolenmijnen 1945-1958*. Maaslandse Monografieën 86 (z.p. 2024) ter perse.
- Schoot Uiterkamp, Annet "'Voorloopig in alle stilte". Tewerkstelling van politieke gevangenen in de mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide (1945-1946)', in: *Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 62 (2017) 166-192.
- Sintemaartensdijk, Jan, en Yfke Nijland, *Operatie Black Tulip. De uitzetting van Duitse burgers na de oorlog* (Amsterdam 2009).

Two kinds of Germans?

German miners in Dutch coalmines,
1944-1949

Archival research demonstrates that after the liberation of South Limburg, German miners were immediately discharged from the Dutch coal mines and sometimes also imprisoned. These were Reich Germans, people with German nationality, who had in many cases been living in the Netherlands for a long time and were often married there as well. Also, cross-border work, commuting back and forth from Germany, was no longer allowed. Due to a lack of workers, the mine managers soon tried to get the dismissed people back to work. This was not possible until mid-1946 and not without serious difficulties. In these discussions about reintegration and employment, a distinction was made between 'bona fide' and 'non-bona fide' Germans. In order to be declared 'bona fide', the Reich Germans had to prove that they had not joined the German army during the war and had not sent their children to German schools. 'Non-bona fide' Germans were not allowed to return to their original mines but were employed in a limited number of mines, in designated pillars, separated from the Dutch workers. Considering the anti-German attitude during the immediate post-war period the number of Germans who worked in the mines during the first years after the liberation was relatively small.

Compared to Dutch political delinquents voluntarily employed in the mines, Germans were treated more harshly. They were paid 10 percent less than free or detained miners and were initially not entitled to tobacco coupons. It took until 1949 for this discriminatory treatment ended. Thereafter Germans were treated as ordinary employees again in many respects. Cross-border work also got off to a slow start. Whether free miners vehemently resisted the reinstatement of Germans from 1946 onwards has not been investigated, but significant evidence for that statement has not been found.